

Dragan Damjanović

Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Austro-ugarska okupacija Bosne i Hercegovine gledana očima hrvatskog slikara: *Prijelaz Save kod Broda* Ferdinanda Quiquereza

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Primljen – *Received* 14. 7. 2017.

UDK 7.044:[341.324(439.5/.56)
75Quiquerez, F.

Sažetak

U članku je riječ o crtežima i oleografiji Ferdinanda Quiquereza Prijelaz Save kod Broda, nastalim 1878./1879. godine, koji predstavljaju vizualnu metaforu austro-ugarske okupacije (i uprave) Bosne i Hercegovine. Kompozicija prikazuje kako građani Bosanskog Broda svih vjeroispovijesti svečano dočekuju u popodnevnim satima 29. srpnja

1878., na dan kada je počela okupacija, zapovjednika austro-ugarskih trupa Josipa Filipovića. Iako se pretpostavljalo kako je Quiquerezova kompozicija konstruirani nevjerodostojan prikaz, proizašao iz slika-reve mašte, a ne stvarnog događaja, izvještaj dopisnika zagrebačkoga službenog dnevnika Narodnih novina, odaje nam da to ipak nije tako.

Ključne riječi: Ferdo Quiquerez, historijsko slikarstvo, orijentalizam, Austro-Ugarska, Bosna i Hercegovina

Uvod

Jedan od prijelomnih događaja u povijesti Austro-Ugarske Monarhije u 19. stoljeću bez ikakve je sumnje okupacija Bosne i Hercegovine 1878. godine. Jedino značajnije proširenje teritorija ove države u vrijeme vladanja cara Franje Josipa I. predstavljalo se kao veliki vojni i vanjskopolitički uspjeh, pa je vrlo brzo postalo zahvalna tema umjetnicima željnim državnog pokroviteljstva. Budući da su s austro-ugarske strane jedino hrvatski prostori (odnosno u to vrijeme Vojna krajina te Kraljevina Dalmacija) graničili s Bosnom, razumljivo je da je okupacija naišla na veliko zanimanje i među hrvatskim umjetnicima.

U ovome će se članku analizirati djela hrvatskog slikara Ferdinanda/Ferde Quiquereza koja se neposredno bave tim vojno-političkim događajem – crteži i oleografija *Prijelaz Save kod Broda*, iz 1878./1879. godine.¹

Neposredan povod za nastanak ovoga članka skorašnja je 140. godišnjica početka okupacije Bosne i Hercegovine, kao i pronalazak sačuvanih primjeraka Quiquerezove oleografije, za koju se dugo pretpostavljalo da je cijela naklada izgubljena.²

Okupacija Bosne i Hercegovine u pet slika

Austro-ugarska okupacija Bosne i Hercegovine izvršena je na temelju odredaba Berlinskoga kongresa iz 1878. godine kojim je završilo trogodišnje razdoblje sukoba u europskim pokrajinama Osmanskoga Carstva, a koji su započeli upravo u Bosni i Hercegovini.

Nakon što su relativno stabilne političke prilike pod Topal Šerifom Osman-pašom 1861. – 1869. pogodovala gospodarskom razvoju ove pokrajine,³ nered koji je nastao nakon njegova odlaska s vlasti doveo je 1875. do ustanka najprije u Hercegovini, koji se potom proširio gotovo svim dijelovima Balkanskog poluotoka.⁴ Zvjerstva počinjena pri gušenju ustanka te težnja za teritorijalnim proširenjem naveli su Crnu Goru, Srbiju i Rusiju na objavu rata Osmanskom Carstvu koji je zaprijetio stabilnosti čitave Europe. Ustanak je snažno odjeknuo i na području Austro-Ugarske u koju se sklonilo tisuće (po nekim izvorima i stotine tisuća) bosansko-hercegovačkih izbjeglica.

Sukob će naposljetku rezultirati velikim političkim i teritorijalnim promjenama u jugoistočnoj Europi: Srbija, Crna Gora i Rumunjska dobivaju nezavisnost, uspostavljaju se

1. Ulične borbe u Sarajevu 19. kolovoza 1878. (foto: *Neue illustrierte Zeitung*, 50, 1878.)
Street fights in Sarajevo (August 19, 1878)

autonomna Bugarska i Istočna Rumelija, a Rusija širi svoje granice na štetu osmanske Turske. Pri podjeli interesnih sfera i Austro-Ugarska dobiva dio kolača – prepušta joj se civilna i vojna uprava nad Bosnom i Hercegovinom (koja će ostati i dalje formalno pod sultanom, sve do aneksije 1908. godine) te vojna uprava nad Novopazarskim sandžakom.⁵

Austro-ugarska vojska započet će okupaciju Bosne i Hercegovine 29. srpnja 1878. godine. Prijelaz trupa kod Broda na Savi, koji će Quiquerez ovjekovječiti u svojem djelu, nije bio jedini – istodobno je prijeđena granica kod Šamca, Gradiške, Kostajnice, Imotskog i Vrgorca. Budući da je dio muslimanskog stanovništva (a na mjestima i pravoslavnoga) pružio snažan otpor, austro-ugarska je vojska morala vrlo brzo udvostručiti svoje trupe – okupaciju je započela sa 150 000 vojnika, da bi je okončala s 300 000. Ključni su gradovi, usprkos otporu, brzo zauzeti. U Mostar austro-ugarske trupe ulaze nakon tek nešto više od tjedan dana borbi, 6. kolovoza, a u Sarajevo 19. kolovoza 1878. godine. Sporadične borbe trajale su gotovo tri mjeseca, do 20. listopada, pa ne čudi da su austro-ugarske trupe izgubile pri okupaciji znatan broj od 5000 vojnika⁶ te da su troškovi rata enormno porasli.

Kako se radilo o jedinome onodobnom većem ratnom sukobu, okupacija je popraćena brojnim tekstovima u novinama te 'reportažnim' ilustracijama u ilustriranim časopisima diljem Europe, pa i svijeta. Austrijski i njemački ilustrirani časopisi (bečki *Neue illustrierte Zeitung*, lajpciški *Illustrierte Zeitung*, štutgartski *Über Land und Meer*, itd.) osobito su s velikom pažnjom pratili zbivanja u Bosni, no i u engle-

skom, francuskom i talijanskom tisku mogu se naći brojne ilustracije (uglavnom preuzete iz spomenutih austrijskih i njemačkih listova) vezane uz okupaciju. Prevladavaju prikazi bitaka, prebacivanja trupa, logorovanja te katkada i vojničke dokolice (sl. 1). Austro-ugarske snage na gotovo svim su ilustracijama, dakako, heroizirane. Prikazivana je njihova hrabrost, vjernost domovini i junačka borba, ali i milostivost prema bosanskohercegovačkim civilima.⁷

Budući da je za okupaciju Monarhija dobila dopuštenje velikih sila na Berlinskom kongresu, kao i da se s njom složio sam sultan koji je objavio proglas narodu Bosne i Hercegovine da mirno prihvati novu vlast, otpor bosanskohercegovačkog stanovništva iznenadio je Austrijance i pripisivao se primarno vjerskom fanatizmu lokalnih muslimana.⁸ Iako se u dijelu novinskih izvještaja, pa i u ilustriranim časopisima uočava divljenje otporu okupaciji, daleko se češće naglašavala svirepost, spomenuti fanatizam, ali i loša opremljenost ustanika, koja je predstavljala jasan znak skorašnje propasti osmanske vlasti u BiH.

Način prikazivanja bosanskohercegovačkih ratnika na ilustracijama koje su izvještavale o okupaciji nadovezuje se neposredno na u europskoj vizualnoj kulturi 19. stoljeća već prilično ukorijenjen način prikazivanja krvoločnosti Turaka i muslimanskog stanovništva u ratnim sukobima. U oblikovanju ovoga tipa historijske imaginacije ključnu je ulogu odigralo francusko slikarstvo prve trećine 19. stoljeća djelima koja tematiziraju najprije Napoleonovu invaziju Egipta, a potom, u još većoj mjeri, grčki rat za nezavisnost.⁹ Taj će način tretiranja 'Turaka' u vizualnom jeziku u drugoj

2. Bašibozuk (foto: *Vienac*, 45, 1878.)
A bashi-bazouk

polovini 1870-ih baštiniti i ugledni srednjoeuropski slikari koji će se pozabaviti bosansko-hercegovačkim ustankom, poput Jaroslava Čermaka, Vlahe Bukovaca, Uroša Predića pa i samoga Quiquereza iz vremena dok je boravio u Crnoj Gori. U to je vrijeme suosjećanje s patnjom kršćanskog stanovništva i sotoniziranje njihova muslimanskog tlačitelja doseglo, naime, svoj vrhunac kako u Hrvatskoj tako i cijeloj Austro-Ugarskoj, nesumnjivo bar dijelom potaknuto od vlasti, a zbog nastojanja za propagandnim mobiliziranjem masa u slučaju rata protiv Turaka.

I u *Viencu*, najvažnijemu onodobnom hrvatskom ilustriranom časopisu objavljen je cijeli niz ilustracija s pratećim tekstovima koje su se doticale 'istočnog pitanja'. U studenome 1878. godine, u vrijeme kada se situacija u Bosni tek počela smirivati, objavljena je tako ilustracija *bašibozuka* koji otima djevojku, popraćena izrazito antiturski i antiislamski intoniranim tekstom (sl. 2). Nepoznati autor teksta istaknuo je da je sultan, budući da se »prorokovo carstvo (...) ruši bez obzira«, digao *bašibozuke* koji su:

3. Ilustracija s natpisom: Šteta je svake kapi prolivene krvi za pacifikaciju jednog naroda koji se radije podvrgava turskom vagabundu i pljačkašu poput Hadži Loje negoli čovjekoljubivom zapovjedniku civilizirane velike države (foto: *Kikeriki*, 75, 1878.)

Illustration with the inscription: It is a pity to spill a single drop of blood for bringing peace to a people who prefers to subject themselves to a Turkish vagabond and bandit such as Haji Loja rather than an altruist commander of a great and civilized state.

»rulja (...) čovječjega izmeta iz svih strana jadrnog turskoga carstva bez srдца, bez duše, bez pameti, četa gladnih i jadnih vukova, kojih divlju dušu razgrijavaju do bjesnila mahnuti derviši. Plien, zator, smrt! To je njihova lozinka, oni ne poznavaju ni junačtva ni slave, ni reda i zapta, oni će samo ubijati i paliti, da smaknut vlastitog si vodju, ako ih radi priučiti redu. (...) Tisuće ruševina i lješina po Bugarskoj, staroj Srbiji, Bosni biljezi su tih paklenika, koji utamaniše i kuću i oltar, i polje i vočke, i staro i mlado i muško i žensko. Takov prizor pokazuje naša slika. (...) Pa to su oni ljudi, kojih nekoji slave velikimi junaci, to apoštoli velike turske civilizacije. Ali poviest je neumoljiva. Ona baca taj izmet onamo, gdje na vječno ruglo svoje počivaju Batukan, Atila i ostali zlotvori čovječanstva.«¹⁰

Tek osnovano Društvo umjetnosti također je podleglo anti-turskoj propagandi. Na svojoj prvoj skupštini odlučilo je kao prvu premiju svojim članovima dijeliti bakropis Čermakove slike *Hercegovci na garištu svoga sela godine 1877.*¹¹ U opisu grafike, objavljene u *Viencu* u srpnju 1879. godine, Iso Kršnjavi se poslužio gotovo istom retorikom kao autor teksta o *Bašibozuku*. Slika prikazuje, kako joj samo ime govori, povratak Hercegovaca u razvaljeno selo, gdje stoje kod uništene crkve i spaljenih kuća dok se u pozadini vide lubanje njihovih sumješтана nataknete na kolac. Slika po Kršnjavom pokazuje kako je »Turska neman udarila (...) svojim bičem, te je za sobom ostavila pustoš i užas.« Po njemu: »Svagdje su posljedice rata strašne, ali nigdje nisu sve te grozote toli užasne, kao u zemljah gdje se krst proti polumjesecu bori. – Divlji fanatizam izbire baš najsvetije, da ga namjerice svojim biesom uništi«, pa stoga »Društvo umjetnosti nije moglo za prvu svoju premiju odabrati ljepše ni bolje slike, dostojne, da uresi svaki ma i najotmjereniji salon.«¹²

Dok se ilustracijama u časopisima te grafikama i slikama nastoji pobuditi zgražanje 'civiliziranog' svijeta nad zvjerstvima Turaka i njihovih saveznika, bečki humoristički listovi istodobno provode kampanju izrazitoga ismijavanja turskih vojnika i bosanskohercegovačkog stanovništva (sl. 3). U brojnim objavljenim karikaturama prikazivani su redovito s rasnim stereotipima, s predimenzioniranim (katkada

4. Ilustracija s natpisom: Austrijska zvjerstva u Bosni (foto: *Der Floh*, 36, 1878.)
 Illustration with the inscription: *Austrian atrocities in Bosnia*

‘semitskim’) nosovima, u odrpanoj odjeći ili uniformama, obučeni u opanke, s mačevima, noževima i sabljama oko pojasa, raščupani, zapuštenih brada, dlakavi, prljavi i, dakako, krvoločni.

Konzumenti karikatura mogli su zaključiti kako su austro-ugarski vojnici imali za vojnih djelovanja više problema s buhama i damama noći negoli s otporom ustanika. Prikazivani su, naime, kako peru kosu bosanskoj djeci, petrolejom tjeraju buhe iz mostarskih domova, peku svinje na ražnju i uređuju javne kuće (sl. 4).¹³

Rasističke, antiislamske i antiosmanske ilustracije imale su za svrhu opravdavanje okupacije, odnosno ‘civilizatorske’ misije Austro-Ugarske Monarhije, te naposljetku dominacije nove vlasti nad lokalnim stanovništvom. U dijelu časopisa i karikatura javila se doduše i kritika okupacije, no ponajprije zbog ‘blagoga’ postupanja prema lokalnom stanovništvu (kako pokazuje karikatura *Ako dadeš Bosancima jedan prst,*

oni hoće cijelu ruku)¹⁴ te, u još većoj mjeri, zbog troškova, odnosno svjesnosti da će ta avantura u materijalnom smislu Austro-Ugarsku iznimno mnogo stajati (sl. 5).

Službena glasila, kao i ona naklonjena vlasti, neprestano su isticala kako okupacija ima na prvome mjestu donijeti red, mir i civilizaciju napačenoj pokrajini.¹⁵ Naglašavala se stoga i na ‘reportažnim’ ilustracijama i na karikaturama zapuštenost i ruševnost bosanskohercegovačkih naselja koja je najzornije svjedočila o nefunktionalnosti propale vlasti Visoke porte.

Slikovitost orijentalne arhitekture ove pokrajine počeo će se otkrivati tek nakon smirivanja situacije i prestanka borbi kada se javljaju u ilustriranim časopisima prve ilustracije koncentrirane na arhitektonske spomenike te prirodne ljepote.¹⁶ I ove će ilustracije, međutim, bez obzira na njihovu pozitivnu intoniranost, kao i prije antiosmanske, odigrati ključnu ulogu u stvaranju kulturnih stereotipa o Bosni i Hercegovini koji su se djelomično zadržali do danas.

5. Ilustracija s natpisom: Ako dadeš Bosancima jedan prst, oni hoće cijelu ruku (foto: Kikeriki, 68, 1878.)

Illustration with the inscription: If you give a single finger to the Bosnians, they will grab your entire hand

General Josip Filipović i ulazak austro-ugarske vojske u Bosnu 29. srpnja 1878.

Austro-ugarska okupacija Bosne i Hercegovine započela je, kako je spomenuto, 29. srpnja 1878. godine u 5.30 ujutro, prebacivanjem prvih trupa iz Slavenskog u Bosanski Brod. Prvi je bosansko tlo dotakao Franz Müller iz 27. lovačkog bataljuna.¹⁷

Najveći je dio vojnika prebačen do 9 ujutro, kada je završen pontonski most preko Save. Austro-ugarske trupe bile su sastavljene od 20 $\frac{3}{4}$ bataljuna, 6 satnija, 8 eskadrona, 8 baterija i 8 zbornih mosnih »ekvipaža«, sveukupno od 18000 momaka, 900 konja i 48 topova. U Bosanskom je Brodu vrlo brzo razoružana turska posada nakon čega je izvješena carska austrijska i potom spuštena osmanska zastava. Prvi je čin okupacije prošao bez žrtava, no probleme koji će ubrzo nastupiti navijestio je potez osmanskih časnika koji su pokušali zapovjedniku austrougarskih trupa *Feldzeugmeisteru* (generalu pješništva) barunu Josipu Filipoviću (njem. Joseph Philippovich von Philippsberg; Gospić, 1819. – Prag, 1889.), prevezavši se preko Save u (Slavonski) Brod uručiti zapečaćenu prosvjednu notu, koju je ovaj odbio preuzeti (sl. 6).¹⁸

Prikazi prelaska austro-ugarske vojske kod Broda iz pera umjetnika koji su radili za ilustrirane časopise uglavnom se usredotočuju na događaje iz prijedpodnevnih sati 29. srpnja 1878. godine, odnosno na prijelaz vojnika preko Save te na tehnološku stranu rješavanja problema prijelaza (pontonski most).

6. General Josip Filipović (foto: *Vienac*, 30, 1878.)
General Josip Filipović

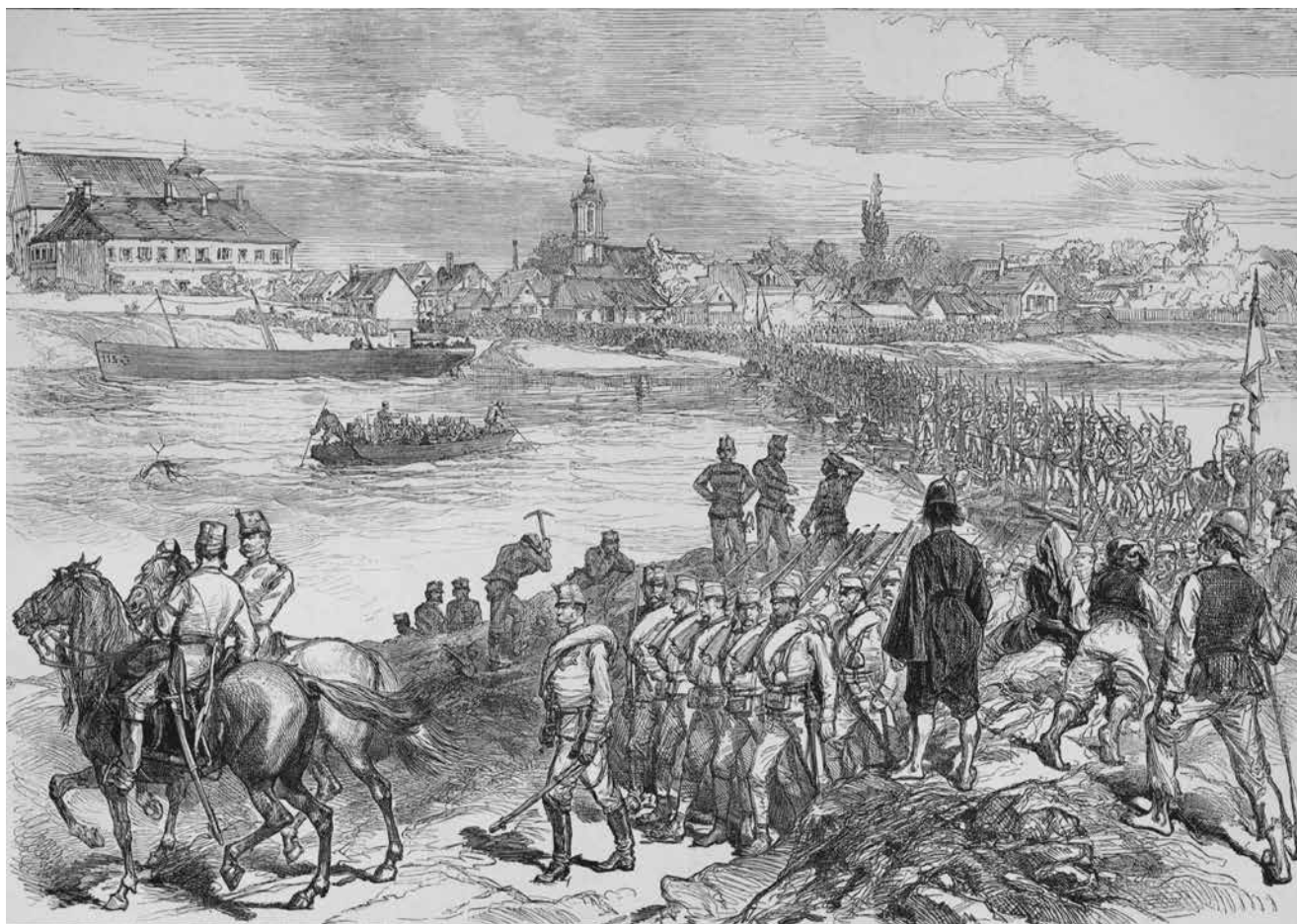
Ilustrator bečkog *Neue illustrierte Zeitung*a prikazao je ovaj događaj s bosanske strane vjerojatno stoga što je mu je veduta Slavenskog Broda, s baroknom franjevačkom crkvom i samostanom te raskošnim zvonikom župne crkve predstavljala slikovitiji, privlačniji prizor,¹⁹ dok se *lajpciški Illustrierte Zeitung* odlučio istu scenu prikazati sa suprotne, hrvatske strane (sl. 7).²⁰

Quiquerezova već spomenuta dva crteža, sačuvana u bilježnici u Hrvatskom povijesnom muzeju, slika koja je po njima nastala, a koja je u međuvremenu izgubljena, i oleografija, izvedena prema slici, usredotočuju se na potpuno drugi moment – susret baruna Filipovića s građanima Bosanskog Broda nakon prelaska visokih austrougarskih časnika u Bosnu (sl. 8).

Iako se pretpostavljalo kako je Quiquerezova kompozicija konstruirani nevjerodostojan prikaz,²¹ proizašao iz slikareve mašte, a ne stvarnog događaja, izvještaj dopisnika zagrebačkog službenog dnevnika *Narodnih novina* odaje nam da to ipak nije tako. Nakon što je zauzimanje 'Turskoga' Broda prošlo mirno, u popodnevnom je satima, doznajemo, Savu prešao i zapovjednik Filipović kojega su svečano dočekali stanovnici svih triju dominantnih bosanskih etnokonfesionalnih skupina:

»Kazivahu mi da se kupe 'pod topolom' Brodjani svih vjeroispovjestih da dočekaju glavnoga zapovjednika baruna Filipovića, koji će među njih doći, da š njima prosbori (...). Kad je glavni zapovjednik Savu prešao, završava se carevka, koja trajala dok nije počastnu satniju

7. Prijelaz austro-ugarske vojske kod Broda (foto: *Neue illustrierte Zeitung*, 49, 1878.)
Austro-Hungarian troops crossing the Sava River at Brod

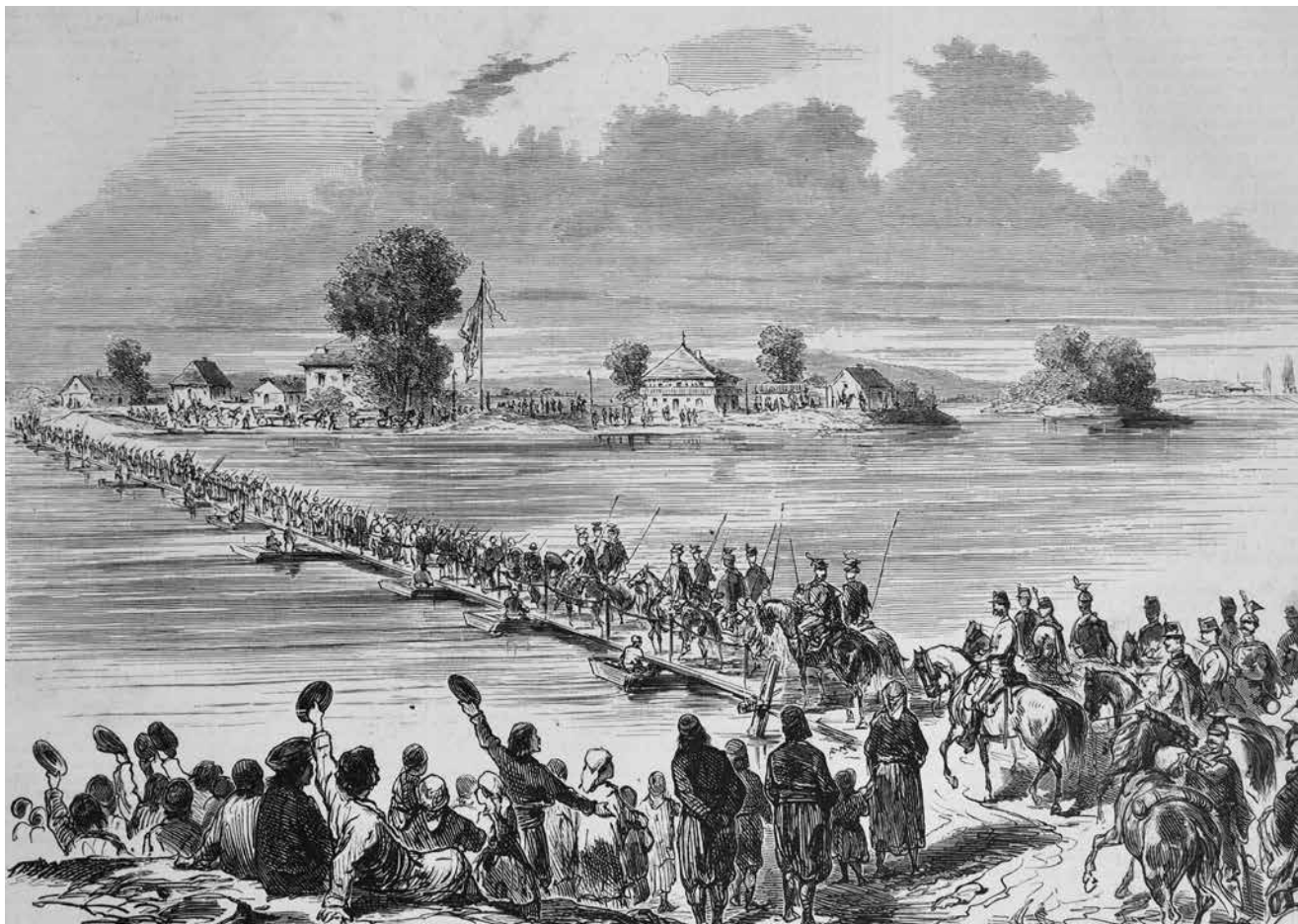
prošo. Kod topole susretne prve brodske Turke Huseina, Zaima hodžu i mnoge druge, koji mu se samo naklone i on jim ruku pruži. Pošao koji korak dalje, susretne protu i fratra brodskoga. Fratar Oršiočić pozdravi ga prvim govorom, da preporuča katolički puk zaštiti austrijskoga cara, glavnoga zapovjednika i ciele vojske i izrazi svoju radost nad dolaskom glavnoga zapovjednika u Bosnu. Proto je skoro doslovno isto govorio kao i fratar, al za pravoslavni puk. Glavni zapovjednik zahvali se iskreno na prijaznom dočeku, pa je u dužem govoru ponavljao načela u proklamaciji izražena i obje kršćanske crkve na slogu opominjao, da kavga medju njima prestane, da se zaboravi što je bilo i da će za sve vjeroispoviesti i za muhamedance valjati ravnopravnost pred zakonom i sudom i da Njegovo Veličanstvo želi, da se zakon štjuje i pravda i pravica vrši.«²²

Onodobni izvori otkrivaju nam kako se Quiquerez, zajedno s francuskim književnikom Victorom Tissotom pridružio glavnom štabu austro-ugarske vojske odmah na početku vojnih djelovanja²³ pa je za pretpostaviti da je doista svjedočio prelasku prvih trupa u Bosnu, a potom i Filipovićeve dočeku u Bosanskom Brodu. Jesu li, međutim, crteži koji prikazuju taj događaj nastali na licu mjesta, izvori ne odaju, no sudeći

po novinskim izvorima iz kolovoza 1878. godine, sigurno je da su izvedeni nedugo po početku okupacije.²⁴

Quiquerez se pridružio trupama generala Filipovića kako bi mogao osobno i neposredno svjedočiti povijesnim događajima, a s ciljem da njegova djela koja govore o okupaciji budu oslonjena na pouzdane izvore. Pozitivistički pristup, težnja za empiričnosti do najsitnijega detalja, za slikarovim sudjelovanjem, ako je moguće, u događajima koje će poslije vizualno historizirati, do toga se vremena već duboko ukorijenila u historijsko slikarstvo 19. stoljeća. Theodore Gericault je tako, slikajući *Splav Meduze*, dao sam izraditi splav, te je otišao na obale La Manchea kako bi što vjernije mogao naslikati oluju na moru.²⁵ Delacroix se uputio s francuskom diplomatskom misijom u sjevernu Afriku, a Ernest Meissonier je, da što vjernije prikaže događaje iz povijesti napoleonskih ratova, do u tančine pokušavao, pomoću živih modela, rekonstruirati povijesni događaj.²⁶ Nije, dakako, namjera povući direktnu paralelu između rada ovih slikara koliko ukazati na srodnost njihova pristupa slikanju događaja iz više ili manje nedavne prošlosti.

Quiquerezova oleografija neusporedivo je u izgradnji kompozicije slabija ne samo od radova spomenutih velikana francuskog slikarstva nego i od dobroga dijela ilustracija objavljenih u onodobnom ilustriranom tisku.

8. Prijelaz austro-ugarske vojske kod Broda (foto: *Illustrirte Zeitung*, 1834, 1878.)
Austro-Hungarian troops crossing the Sava River at Brod

Kompozicija obaju crteža, sačuvanih u Quiquerezovoj bilježnici u Hrvatskom povijesnom muzeju, daleko je, doduše, dinamičnija od izdane oleografije (sl. 9).²⁷ Prikazane skupine likova jače su međusobno povezane, njihovi su pokreti daleko dinamičniji, a i prostor je uvjerljivije riješen. Nadalje, u oleografiji je ispušten ili promijenjen cijeli niz motiva. Prema prvoj verziji crteža skupina pravoslavaca s protom i križem s dvije horizontalne prečke trebala je stajati bliže središtu kompozicije, uz generala Filipovića, gdje će naposljetku Quiquerez prikazati skupinu katolika s franjevcem (sl. 10). Slikar je odustao i od prikaza čovjeka na konju predviđenoga na desnom rubu kompozicije prema prvoj verziji crteža. Druga verzija crteža bliža je izvedenoj oleografiji, no i između njih se uočavaju brojne razlike. Nije, na primjer, prikazan lik koji sjedi u čamcu, dodana je skupina vojnika iza stjegonoše, a uočava se i promjena u načinu na koji je prikazan bosanski musliman najbliži generalu Filipoviću – dok na crtežu kleči pognute glave i s rukama na tlu pred generalom, u izvedenoj je litografiji njegova 'poniznost' ublažena.

Na oleografiji je središnji lik Quiquerezove kompozicije, postavljen otprilike na liniju zlatnog reza na lijevoj strani, već više puta spomenuti zapovjednik austro-ugarskih trupa Josip Filipović, koji pokazuje desnicom na carski stijeg s dvo-

glavnim orlom, a koji je donesen iz tvrđave u (Slavonskom) Brodu kako bi simbolično bio podignut na bosanskohercegovačkom tlu (sl. 11). Sačuvani opisi oleografije s početka 1879. ne odaju tko je još od visokoga vojnog osoblja, osim Filipovića, prikazan »pod topolom« (ili po drugim izvorima »pod lipom«), no za pretpostaviti je da je časnik koji stoji uz njega načelnik generalštaba Popp te da su od preostalog visokog vojnog osoblja predstavljeni divizionar Karl von Tegetthoff, pukovnik Carl barun Mecséry de Tsoor i brigadir Scotti, koji su s Filipovićem prvi prešli u Bosnu.²⁸ U središnjem dijelu oleografije prikazani su stanovnici Bosanskog Broda, katolici s franjevcem na čelu, zatim skupina muslimana i u pozadini, ispred zgrade carinarnice, skupina pravoslavaca na čelu sa svojim »popom«. Uz pravoslavne Brođane stoje trupe Pukovnije nadvojvode Leopolda.

Koliko su Quiquerezovi crteži i oleografija vjerodostojni prikaz Filipovićeve dočeka u Brodu ne može se ustanoviti jer se radi o jedinome vizualnom dokazu o ovome događaju. Iako je nesumnjivo da se sadržaj oleografije i crteža približno poklapa s citiranim opisom dočeka iz *Narodnih novina*, moguće je da se, osim stvarnim zbivanjima, Quiquerez inspirirao i ilustracijom Franza Kollarza objavljenom u štutgartskom časopisu *Über Land und Meer* u listopadu 1878. godine,

9. Ferdo Quiquerez, *Prijelaz Save kod Broda*, crtež, 1. varijanta, 1878. (foto: HPM-PMH 4485-21)
Ferdo Quiquerez, Crossing the Sava River at Brod, drawing, first version, 1878

10. Ferdo Quiquerez, *Prijelaz Save kod Broda*, crtež, 2. varijanta, 1878. (foto: HPM-PMH 4485-7)
Ferdo Quiquerez, Crossing the Sava River at Brod, drawing, second version, 1878

11. Ferdo Quiquerez, *Prijelaz Save kod Broda*, oleografija, izdala tvrtka Bothe, 1879. (vl. autor članka)

Ferdo Quiquerez, Crossing the Sava River at Brod, oleography published by Bothe, 1879

12. Franz Kollarz, *Muslimansko izaslanstvo pred generalom Filipovićem*, 1878. (foto: *Über Land und Meer. Allgemeine illustrierte Zeitung*, 40. Band, Nr. 47, 1878.)

Franz Kollarz, Muslim delegation in front of General Filipović, 1878

a koja prikazuje susret Filipovića s izaslanstvom brodskih muslimana u (Slavonskom) Brodu 25. srpnja 1878. godine,²⁹ prije početka okupacije jer je na sličan način prikazana skupina pred Filipovićem (sl. 12).³⁰

Bez obzira, međutim, na okolnost koliko je Quiquerezova oleografija vjerodostojno svjedočanstvo, sigurno je kako je zamišljena da osim konkretnog događaja predstavlja istodobno i svojevrsnu vizualnu metaforu mirotvorne i civilizatorske uloge koju si je Austro-Ugarska namijenila pri upravljanju Bosnom i Hercegovinom.

»Bosna otvara se danas civilizaciji (...) uljudit ju duhom mogu samo Hrvati«. Orijentalistički diskurs, hrvatska politička situacija i Quiquerezova kompozicija

Neposredno susjedstvo s Bosnom i Hercegovinom, nepostojanje jezične barijere te trgovačke i osobne veze činile su ovu zemlju daleko bližom hrvatskoj negoli bečkoj intelektualnoj eliti. Usprkos bliskosti, i u književnosti i u likovnim umjetnostima jasno se uočava i u Hrvatskoj odnos prema Bosni kao 'Drugome', na prvome mjestu kao 'orijentu'. Odnos je kulturološki uvjetovan (nije dakako geografski jer su pojedini dijelovi Hrvatske u 19. stoljeću, poput Srijema, bili istočni položeni ne samo od pojedinih dijelova Bosne i Hercegovine nego od nje kao cjeline),³¹ a odrazio se u stvaralaštvu brojnih umjetnika, uključujući Quiquereza.

Quiquerez je balkanski 'orijent' izuzetno dobro poznao. Boraveći u Crnoj Gori 1875./1876. godine, kada je buknuo sukob s Turcima,³² osobno je svjedočio borbama između kršćanskog i muslimanskog stanovništva na granicama ostataka Osmanskog Carstva. Ne čudi stoga što se tako spremno pridružio austro-ugarskim okupacijskim trupama.

Odlučivši ovjekovječiti zauzimanje Bosne, Quiquerez se, međutim, ne usredotočuje, poput ilustratora spomenutih časopisa, na borbe između austro-ugarskih trupa i muslimanskog dijela stanovništva Bosne i Hercegovine, ne odabire za svoju temu junaštvo austro-ugarskih vojnika, nego odlučuje prikazati kako nakon tri godine krvavog ustanka protiv osmanske države Austro-Ugarska nosi mir Bosni, nosi slogu između triju glavnih konfesionalnih skupina koje u njoj obitavaju te, konačno, civilizaciju.

Muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine predstavljeno je na oleografiji u vidu svojih »duhovnika« – hodža i predstavnika plemstva – begova, koji se sa strahopoštovanjem dolaze pokloniti Filipoviću. Prvi koji mu prilazi poklanja se do zemlje generalu, dok begovi koji ga slijede imaju prekrižene ruke na prsima, također kao znak pokornosti novoj vlasti, a u crvenu odjeću obučeni beg lagano je i pognuo glavu. Austrijsku vlast dočekuju kao poraženi, nadajući se njezinoj milosti. S druge strane kršćansko stanovništvo dočekuje Filipovića kao Spasitelja (*Erlöser*, kako je istaknuto u *Agramer Zeitungu*).³³ Djevojka katolkinja koju prati franjevac nosi mu stoga simbol dobrodošlice, kruh i sol, a pravoslavna djevojčica i dječak, praćeni svojim sveštenikom, »popom«, bukete cvijeća. Filipović ih sve umiruje i poziva na slogu.

Nesumnjivo je da Quiquerez tretira sve tri etnokonfesionalne skupine Bosne kao 'Druge' u odnosu na predstavnike nove

austrijske vlasti. Uređenost Austrije utjelovljuju stroge vojničke vjerodostojno prikazane uniforme pa i shematizirane kretnje austrijskih vojnika, koje stoje u oštroj suprotnosti prema kaotičnoj, vjerski raznolikoj i razjedinjenoj masi stanovnika Bosne obučenih u tradicionalne nošnje.³⁴

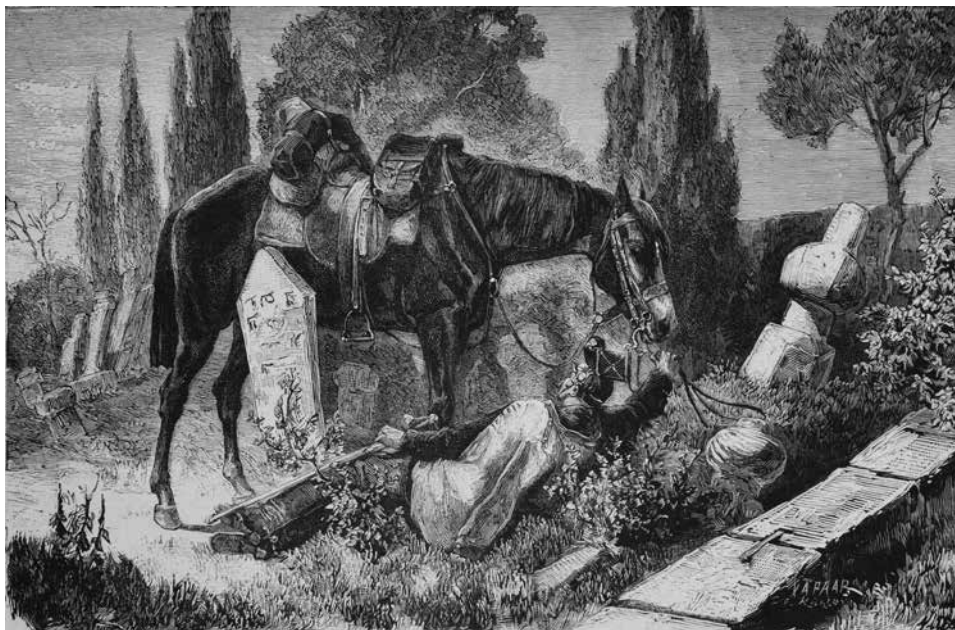
Postavljajući ih u položaj 'Drugih', Quiquerez bosansko stanovništvo, nesumnjivo donekle egzotizira i stereotipizira, međutim, ne brutalizira ga, ne pokazuje manje vrijednim, već otvoreno simpatizira. Dakako, simpatije su primarno usmjerene prema kršćanima koji, iako izmučeni građanskim ratom i siromaštvom, dočekuju svoga Spasitelja i novu vlast darovima. Njihova gostoljubivost (i gostoljubivost stanovnika Balkana općenito), koja će postati jednim od glavnih stereotipa u pogledu zapadnjaka na europski orijent,³⁵ time je inkorporirana već i u ovu sliku.

Sklonost bosanskom stanovništvu odraz je Quiquerezova dobrog poznavanja situacije na Balkanu, proizašloga iz boravka u Crnoj Gori, ali i političke ideologije koju je zastupao. Prema Antoniji Kassowitz bio je on, naime, »kao kulturni misionar i prosvjetitelj (...) praktični propagator Strossmayerove ideje u smislu idealnoga jugoslavenstva, duševnoga veza između sviju slavenskih zemalja na Balkanu.«³⁶ Politički ga je stav nesumnjivo nagnao i da bosansko muslimansko stanovništvo nimalo na svojoj kompoziciji ne brutalizira. Riječi iz članka u *Viencu* iz sredine studenoga 1878. u kojima (tobože) hrvatski vojnik o bosanskim muslimanima govori: »I ti bijahu moje krvi ljudi«,³⁷ kao da odzvanjaju Quiquerezovom oleografijom.

Na oleografiji su samo među katolicima i pravoslavicima prikazane žene. Time je Quiquerez nesumnjivo nastojao prikazati drugačiji položaj ženskog roda u islamskom društvu u odnosu na kršćanska. Iako su društva svih triju bosanskih etnokonfesionalnih skupina bila u to vrijeme patrijarhalna, slika odaje onodobna vjerovanja u dodatnu, izrazitu podčinjenost žene kod muslimana. Bijeda poražene osmanske Bosne istaknuta je u pozadini prikazom carinske kućice u Turskom (Bosanskom) Brodu. Sva građena od drva i blata, pokrivena slamom, rasklimana, zapuštenoga krova, treba svjedočiti o ekonomskom i društvenom stanju koje je Austrija zatekla kada je prešla Savu.

Znakovito je i korištenje simbola vlasti. U prvi plan na kompoziciji, odmah iza Filipovića, Quiquerez postavlja veliku austrijsku carsku zastavu naslikanu tako da se vidi gotovo u cijelosti dvoglavi orao. Turska osmanska zastava, daleko manja, postavljena je u pozadini, u desnom gornjem uglu slike. Iako se u opisu slike ističe da se neće još dugo vijoriti,³⁸ odnosno da će je austro-ugarski vojnici spustiti kako bi označili kraj vlasti Visoke porte, ne može se isključiti mogućnost da ju je Quiquerez prikazao kao simbol novoga političkog položaja Bosne i Hercegovine definiranoga Berlinskim kongresom, kojim je ona i dalje ostala osmanski teritorij pod okupacijskom upravom Austro-Ugarske.³⁹

Isto je tako znakovito da je ispred carinarnice naslikao vojnike čete 53. pješačke pukovnije nadvojvode Leopolda, koja je imala sjedište u Zagrebu. Iako one nisu odigrale, sudeći po novinskim izvještajima, ključnu ulogu u početnim fazama prebacivanja trupa kod Broda, radilo se o »našoj domovinskoj pukovnji«,⁴⁰ čime se nesumnjivo htio naglasiti doprinos

13. Hrvatski kopljanik na bosanskom groblju (foto: Vienac, 46, 1878.)
Croatian lancer on a Bosnian graveyard

vojnih trupa iz Hrvatske okupaciji Bosne te u određenoj mjeri »nacionalizirati« i samu sliku odnosno oleografiju.

Hrvatski dnevni listovi i časopisi u to su vrijeme, naime, bili prepuni tekstova u kojima se naglašavala uloga hrvatskih vojnika u okupaciji. Opisujući sliku koja prikazuje *Hrvatskog kopljanika na bosanskom groblju*, autor članka u *Viencu* je tako istaknuo:

»Dugo, dugo stajao je na Savi hrvatski kopljanik. Tan-ki glas muezina dopiraše s one strane, iz Bosne, selo za selom planu, ta sela nevoljne raje. A kopljanik stoji ko ukopan stup. Srdce ga vuče, prekoračio bi Savu, pomagao braći. Al ne dadu mu. Sad zaori trublja. U Bosnu, konjic zahrza, kopljanik dignu vito koplje. U boj! U boj za krst častni! Čuješ li riku topova, praskanje pušaka, zveket sabalja. Tu kipi boj, krvav boj, a vidiš li vilovite konjanike, koji lete pred četami? To su hrvatski kopljanici. Uminu krvavi boj...« (sl. 13).⁴¹

Na srodan je način ilustracija koja prikazuje upravo prijelaz austrougarskih trupa kod Broda u istom časopisu popraćena komentarom »Bosna otvara se danas civilizaciji... uljudit ju duhom mogu samo Hrvati«.⁴² Naglašavanje uloge koju su hrvatske trupe odigrale u okupaciji te koje će Hrvati u budućnosti odigrati u »uljudivanju« odnosno europeizaciji ove pokrajine hranila je nade da će bečki vladajući krugovi dopustiti pripojenje pokrajina Hrvatskoj, koje će se, međutim, vrlo brzo pokazati iluzornima.⁴³

Klijenti Botheove oleografije

U jeku borbi između austrougarskih okupacijskih trupa i bosanskohercegovačkih ustanika, u rujnu 1878. godine, tvrtka Eugena Ferdinanda Bothea naručila je od Quiquereza sliku

s motivom Filipovićeve prelaska u Bosnu, nesumnjivo već tada s ciljem da je izda kao oleografiju,⁴⁴ koja je naposljetku otisnuta početkom veljače sljedeće, 1879. godine.⁴⁵

Razne epizode višestoljetnih borbi s 'Turčinom', odnosno Osmanskim carstvom svakako su najčešći motivi oleografija izdanih u Hrvatskoj i općenito hrvatskoga historijskog slikarstva 1870-ih i 1880-ih, pa i poslije.⁴⁶ Dok je najveći dio kompozicija, međutim, aktualizirao povijesne događaje, *Prijelaz Save kod Broda* historizirao je aktualni povijesni trenutak.⁴⁷ Riječ je o gotovo 'reportažnoj' oleografiji, prvom radu hrvatskog umjetnika koja za temu ima aktualni vojno-politički događaj, a ne događaj iz daleke prošlosti. Iako će se pojedine kasnije oleografije također baviti povijesnim zbivanjima iz 19. stoljeća niti jedna neće, poput Quiquerezova *Prijelaza za temu imati tako recentni događaj*.⁴⁸

Izdavanje oleografije imalo je i propagandnu i komercijalnu pozadinu. Djelo je veličalo uspjehe austro-ugarske vojske, jedne od rijetkih institucija koja je i nakon Austro-ugarske nagodbe bila zajednička za cijelu Monarhiju, njezinu austrijsku i ugarsku polovinu, zbog čega je u cijelom dualističkom periodu, do raspada ove države 1918. godine, igrala ključnu ulogu u francijozefinskoj propagandi.⁴⁹

Heroizirala je istodobno lik zapovjednika baruna Josipa Filipovića čije je hrvatsko porijeklo zasigurno odigralo važnu ulogu u donošenju odluke od strane tvrtke Bothe da se pristupi izdavanju oleografije. Rođen u Gospiću 1819. godine, Filipović se istaknuo u borbama za revolucije 1848./1849. u Jelačićevim trupama. Sudjelovao je poslije i u ratu u sjevernoj Italiji (1859.–1860.) te u Austro-pruskom ratu (1866.). Najsjašniju epizodu njegove vojničke karijere predstavlja, međutim, upravo zauzimanje Bosne koje mu je osiguralo niz odlikovanja: Zapovjednički križ vojnog ordena Reda Marije Terezije,⁵⁰ Veliki križ Leopoldova ordena koji mu je dodijelio car Franjo

14. Skupina austro-ugarskih vojnika koji su sudjelovali u okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. Slijeva na desno prikazani su Nikola Gavella (sin uglednog zagrebačkog trgovca Đure Gavelle koji je poslije postao uspješan pravnik), Fuchs, R. Hayek i Schmidt (foto: Iz osobne zbirke prof. dr. Nikole Gavelle, Zagreb)

A group of Austro-Hungarian soldiers participating in the occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878. From left to the right: Nikola Gavella (son of Đuro Gavella, a prominent merchant of Zagreb, who later became a successful lawyer), Fuchs, Hayek and Schmidt

Josip I.,⁵¹ Veliki križ papinskog reda svetog Grgura koji mu je dodijelio Lav XIII.,⁵² priznanja hrvatskih lokalnih organa vlasti (na primjer u Osijeku)⁵³ kao i slavu u cijeloj Europi.⁵⁴

Oleografija je, dakle, nesumnjivo imala naglašenu patriotsku, prohabsburšku poruku. Kome je, međutim, primarno ta poruka bila namijenjena, ostaje upitno. Izvori ne otkrivaju je li prodavana na cijelome prostoru Austro-Ugarske ili samo na slavenskom jugu, na kojemu je u to vrijeme nalazila svoje glavno tržište tvrtka Bothe, već samo da je stajala, s pozlaćenim (neo)baroknim okvirom, 15 forinti.⁵⁵ Može se, ipak, pretpostaviti, da je oleografija, s obzirom na to da nije naišla na veliku popraćenost u tisku u ostatku Austro-Ugarske,⁵⁶ naposljetku gotovo isključivo prodavana na tržištu koje je i inače pokrivala tvrtka Bothe te tvrtka Nikolić, koja će također distribuirati tu oleografiju⁵⁷ – južnoslavenskim pokrajinama Austro-Ugarske. Na ovim prostorima ona je ciljala zasigurno na vojne osobe koje su velikim dijelom, posredno ili neposredno, bile uključene u operacije povezane s okupacijom Bosne, a koje su, zbog postojanja Vojne krajine, još uvijek bile iznimno brojne na području Hrvatske i Slavonije.

Kako je dio vojnika koji su sudjelovali u vojnim operacijama dolazio iz krugova zagrebačkih građanskih obitelji (o čemu svjedoči priložena fotografija dobivena od obitelji Gavella, koja svjedoči i koliko je Quiquerez bio vjerodostojan u prikazu uniformi), Bothe je zasigurno ciljao i na klijentelu iz ovih krugova, nadajući se da će ih jedina vojna avantura u kojoj su sudjelovali nagnati na kupnju oleografije (sl. 14).

Kako je već istaknuto, dio hrvatske političke scene vidio je u okupaciji Bosne i Hercegovine priliku za proširenjem hrvatskog teritorija, nadajući se da će ove zemlje (te isto tako Vojnu krajinu i Dalmaciju) vladar pripojiti Hrvatskoj. Time bi se stvorio potpuno novi odnos snaga prema Budimpešti koja je nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. potpuno ekonomski i politički dominirala Trojednom Kraljevinom, pa je dio zagrebačke političke elite pozdravio okupaciju. Upravo je to bila publika kojoj je prizor ulaska austro-ugarske vojske u Bosnu zasigurno bio privlačan, pa se Bothe mogao nadati klijenteli i iz tih krugova.

S druge strane, ako iza ovoga izdavačkog poduhvata stoje bar djelomično organi vlasti (što se nije moglo istraživanjima potvrditi), moguće je da se ovom propagandnom kompozicijom nastojala okupacija učiniti privlačnijim onome dijelu političkoga spektra koji joj je se protivio. Ante Starčević i Hrvatska stranka prava osuđivali su tako najprije ustanak protiv turske vlasti, a potom i okupaciju Bosne i Hercegovine, idealizirajući način života »raje« i ističući da će pripojenje ove pokrajine Austriji dovesti do njezina novoga porobljavanja.⁵⁸ Srpsko stanovništvo u Monarhiji je, za razliku od pravaša, izrazito simpatiziralo ustanike, no jednako se odupiralo austro-ugarskoj okupaciji, želeći sjedinjenje Bosne sa Srbijom.⁵⁹

Objavljivanje oleografije može se promatrati i u kontekstu onodobnih antimadžarskih sentimentata izrazito prisutnih u velikom dijelu hrvatskog političkog spektra. Velik dio mađarskih političara odupirao se okupaciji zbog straha od povećanja utjecaja slavenskog stanovništva u Monarhiji pa kada je ona trijumfalno provedena, hrvatski oporbni tisak izrazito je likovao.⁶⁰

Konačno, moguće je da je slika bila namijenjena primarno za vojno-krajišku elitu u nestajanju. Naime, dio vojno-krajiške elite odupirao se skorom ujedinjenju Vojne krajine s Hrvatskom pa se isticanjem značaja vojno-krajiških trupa u okupaciji Bosne i Hercegovine vjerojatno nastojalo utjecati na političke elite u Monarhiji kako bi uvidjeli važnost daljnega očuvanja ove pokrajine.

Dakako, o direktnome povodu nastanka oleografije može se samo nagađati jer se Quiquerezova korespondencija s tvrtkom Bothe nije mogla pronaći. Sigurno je, međutim, da je tvrtka smatrala kako bi ova kompozicija, koja svojim sadržajem izrazito podilazi državnoj politici bečkih vladajućih krugova, mogla uspjeti na tržištu.

Kako bi potaknuo interes javnosti za oleografiju, Bothe je jedan primjerak poslao i samom generalu Filipoviću, početkom travnja 1879. godine, kada se ovaj već vratio u Prag (gdje je bio zapovjednik trupa). General Filipović je potpuno odobrio »kako ideju slike, tako i način, kojim je ona izvedena«.⁶¹

Koliko su ova propaganda nastojanja bila naposljetku uspješna, odnosno koliko je bila popularna oleografija *Prijelaza Save kod Broda* izvori, nažalost, ne odaju, a nisu sačuvani ni podaci o broju prodanih primjeraka. Sigurno je da se, za razliku od drugih Quiquerezovih oleografija koje su imale ključnu ulogu u oblikovanju historijske imaginacije,⁶² poput *Posljednjih časova bana Petra Zrinjskog i kneza Frana Krste Frankopana, Tomislava, prvog hrvatskog kralja, Krunisanja hrvatskog kralja Zvonimira god. 1076.* ili *Kosovke djevojke*, za *Prijelaz Save kod Broda* ne može reći da je postao široko poznati i često reproducirani prikaz (čak i kada se ilustracijama prikazuje austro-ugarska okupacija Bosne i Hercegovine). Baš naprotiv, radi se o gotovo zaboravljenoj oleografiji. Okolnost da je izvorna slika izgubljena⁶³ te da se danas zna za samo dva sačuvana primjerka oleografije, govori kako je ova oleografija vrlo brzo izgubila na svojoj aktualnosti. Okupacija Bosne, iako slavljena kao jedan od najvećih (i zapravo rijetkih) vojnih uspjeha Austro-Ugarske u vrijeme vladanja Franje Josipa I., ipak očito nije mogla pobuditi takve patriotske osjećaje kao prikazi iz ranosrednjovjekovne hrvatske povijesti ili srednjovjekovnih i novovjekovnih bitaka s Turcima.

Zaključne riječi

U gotovo isto vrijeme kada nastaje Quiquerezov *Prijelaz Save kod Broda*, izrađuje se golema freska na zidu glavne apsida đakovačke katedrale Alexandra Maximiliana (starijega) Seitz, *Prijestolje svetog Petra (Vojujuća crkva Isukrstova)* na kojoj je prikazan, oko Petrova prijestolja, niz svetaca uz koje stoji naručitelj biskup Josip Juraj Strossmayer te dvije skupine likova koje predstavljaju bosansko stanovništvo (sl. 15). I dok se Bosanci na Quiquerezovoj slici poklanjaju novoj političkoj vlasti, na đakovačkoj fresci, Bošnjak Muhamedanac sa svojim Bosančetom,⁶⁴ te Bosanka pravoslavka sa svojom djecom,⁶⁵ privode se, od strane anđela i svetaca, Prijestolju svetog Petra, dakle rimskoj crkvi. Budući da je u ikonografskom (i ikonološkom) definiranju freske neposredno sudjelovao sam biskup Strossmayer, referiranje njezinoga sadržaja na aktualna zbivanja u slavonskom susjedstvu ne čudi. Freska je odraz ideologije koju je biskup zastupao o jedinstvu južnih Slavena preko jedinstva u (katoličkoj) vjeri, no isto je tako, kao i Quiquerezova oleografija, odraz uvjerenja u superiornost zapada, u skorašnji trijumf zapadnoeuropske civilizacije nad otomanskom Bosnom.⁶⁶

Igrom slučaja Ferdo Quiquerez će svoj opus pred samu smrt, u 47. godini života, 1892./1893. godine, okončati kompozicijom *Antemurale Christianitatis (Predziđe kršćanstva)*, odnosno, kako ju je sam nazivao, *Hrvatska, braniteljica zapadne kulture*,⁶⁷ kojom se ponovno dotakao odnosa istoka i zapada, kršćanstva i islama, ali na u još većoj mjeri ideologizirani način. Dok je na *Prijelazu Save kod Broda* superiornost zapada prikazana putem samilosti austro-ugarskih vojnih trupa prema poraženom muslimanskom stanovništvu (koje nije slučajno istaknuto u prvom planu u skupini *Bosanaca*

15. Alexander Maximilian Seitz, detalj freske u glavnoj apsidi đakovačke katedrale *Prijestolje svetog Petra (Vojujuća crkva Isukrstova)* s prikazom privođenja Bošnjaka Muhamedanaca i njegova sina katoličkoj vjeri, 1880. (foto: D. Damjanović, 2006.)

Alexander Maximilian Seitz, St Peter's Throne (The Militant Church of Jesus Christ), detail of a fresco showing the conversion of a Bosnian Muslim and his son to the Catholic faith, main apse of the Đakovo cathedral, 1880

koji se dolaze pokloniti generalu Filipoviću), na *Predziđu kršćanstva* istaknuta je u prikazima kulturnih postignuća zapada – defilea europskih umjetnika, klasicističke arhitekture, kupole crkve svetog Petra u Rimu koja simbolizira središta katoličanstva te tvornice, simbola gospodarskog napretka, a koje je sve Hrvatska uspješno obranila suprotstavivši se prodoru islama.

Koliko su se ostvarila predviđanja o trijumfu zapada nad otomanskom Bosnom i otomanskom civilizacijom općenito, izražena ovim djelima, nije tema ovoga članka. Nesumnjivo je, međutim, da je u Austro-Ugarskoj Bosna i Hercegovina postala vrlo brzo svojevršni domestificirani orijent.

Na istome mjestu na kojemu je general Filipović umarširao s austro-ugarskim trupama u Bosnu, u svoju će novu pokrajinu po prvi put nogom kročiti i njezin vladar, Franjo Josip I., deset godina nakon početka okupacije, kada je već zemlja bila potpuno pacificirana, a dijelom i europeizirana,⁶⁸ Bosanski Brod, (p)ostat će, naime, jedna od glavnih vrata ove pokrajine prema ostatku Europe, a s obzirom na razvoj željezničkih i cestovnih linija tu će ulogu zadržati do danas.

Bilješke

*Istraživanja za ovaj rad sufinancirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom br. 4153, *Croatia and Central Europe: Art and Politics in the Late Modern Period (1780–1945)*. Za sugestije za dopunu članka posebnu zahvalnost dugujem dr. sc. Marini Bregovac Pisk iz Hrvatskog povijesnog muzeja.

- 1 O slici, crtežima i oleografiji do sada su pisali: MARIJANA SCHNEIDER, *Historijsko slikarstvo u Hrvatskoj*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1968., 30; MARINA BREGOVAC PISK, *Ferdinand Quiquerez 1845–1893*, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 1995., 28, 59, 95; LJUBICA MLADENOVIĆ, *Građansko slikarstvo u Bosni i Hercegovini u XIX veku*, Sarajevo, Biblioteka kulturno nasljeđe, IRO »Veselin Masleša«, OO Izdavačka djelatnost, 1982., 25–26; KRUNOSLAV KAMENOV, *Oleografija u Hrvatskoj 1864.–1918.*, Osijek, Galerija likovnih umjetnosti, 1988., 8–9, 70. Naziv Quiquerezova djela preuzet je iz onodobnog tiska, no u novijoj literaturi katkada se naziva i *Prijelaz generala Filipovića u Bosnu, Prijelaz kod Broda, Prijelaz austrougarske vojske u Bosnu*.
- 2 Jedan primjerak oleografije otkupio je Hrvatski povijesni muzej (Zbirka slika, grafika i skulptura HPM-a, inv.br. 34314), a u posjedu jednoga primjerka oleografije trenutno je i autor članka.
- 3 JAROSLAV ŠIDAK – MIRJANA GROSS – IGOR KARAMAN – DRAGOVAN ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860.–1914.*, Zagreb, Izdavačko poduzeće Školska knjiga, 1968., 90.
- 4 JAROSLAV ŠIDAK – MIRJANA GROSS – IGOR KARAMAN – DRAGOVAN ŠEPIĆ (bilj. 3), 91–92.
- 5 O okupaciji Bosne i Hercegovine i stanju u Hrvatskoj u to vrijeme više u: MIRJANA GROSS – AGNEZA SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb, Globus nakladni zavod, 1992., 437–464.
- 6 FUAD SLIPIČEVIĆ, *Bosna i Hercegovine od Berlinskog kongresa do kraja Prvog svjetskog rata (1878.–1918.)*, Zagreb, Školska knjiga, 1954., 11–12.; O okupaciji BiH više u: MIHOVIL MANDIĆ, *Okupacija Bosne i Hercegovine*, Zagreb, Izdanje Matice Hrvatske, 1910.; VINCENZ VON HAARDT, *Die Occupation Bosniens und der Herzegovina. Nach verlässlichen Quellen geschildert*, Verlag von Eduard Hölzel, Wien, 1878.; *Die Occupation Bosniens und der Herzegovina durch K. K. Truppen im Jahre 1878.*, Nach authentischen Quellen dargestellt in der Abtheilung Für Kriegsgeschichte des K. K. Kriegs-Archivs, Verlag des K. K. Generalstabes, in Commission bei L. W. Seidel & Sohn, Wien, 1879.
- 7 Osobito su čest motiv bili prizori zauzimanja Sarajeva.
- 8 HORST HASELSTEINER, *Ogled o modernizaciji u Srednjoj Europi*, Zagreb, Naprijed, 1997., 196–198.
- 9 WALTER FRIEDLAENDER, *David to Delacroix*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1952., 112; HAYDN WILLIAMS, *Turquerie. Sehnsucht nach dem Orient*, Berlin, Fröhlich & Kaufmann, 2014., 195–198; GÉRARD-GEORGES LEMAIRE, *Orientalismus. Das Bild des Morgenlandes in der Malerei*, Könemann, 2005., 94–120; 146–153.
- 10 Baši-bozruk, u: *Vienac*, 45 (9. 11. 1878.), 725 (slika), 727 (tekst). U Hrvatskoj enciklopediji ovako se definira pojam bašibozruk: »(tur. *başıbozruk*: lude glave), vrsta turskih neredovitih konjaničkih i pješačkih satnija; spominju se prvi put za Krimskog rata (1853.–1856.). Nisu primali plaću niti su nosili odoru; tvorili su ih većinom Arbanasi, Kurdi, Čerkezi i Cigani muslimani. To su bile smjele ali neposlušne postrojbe, bez organizacije i discipline, poznate po okrutnosti u borbi, pljačkanju i nasilju nad stanovništvom. Turski zapovjednici redovitih postrojbi upotrebljavali su ih za izvidanje i djelovanje u neprijateljskoj dubini, a poglavito za ugušivanje pobuna podjarmljenih naroda.« <http://www.enciklopedija.hr> (6. 10. 2017.).
- 11 Društvo umjetnosti, u: *Vienac*, 10 (8. 3. 1879.), 160. Knjiga se u dijelu literature naziva i *Crnogorci na garištu svoga sela*.
- 12 I. K. (Iso Kršnjavi), *Hercegovci na garištu svojega sela*, u: *Vienac*, 30 (26. 7. 1879.), 473, 480–481 (slika).
- 13 *Der Floh*, Beč, 36 (8. 9. 1878.), 8.
- 14 *Kikeriki*, Beč, 68 (25. 8. 1878.), 4.
- 15 HORST HASELSTEINER (bilj. 8), 187–188.
- 16 Slično kao što je u Francuskoj osvajanjem sjeverne Afrike povećan znatno korpus znanja o tome »orijentalnom« području (EDWARD W. SAID, *Orientalism*, London, Henley, Routledge & Kegan Paul, 1978, 43.) okupacija Bosne omogućila je znatno bolje upoznavanje ove pokrajine od austrijskih vlasti, službenika, znanstvenika, ali i umjetnika, koji će, kako vrijeme bude prolazilo, u sve većoj mjeri biti fascinirani orijentalnim nasljedem ove pokrajine.
- 17 *Der Save-Uebergang bei Brood*, u: *Die Epoche*, 46 (1. 8. 1878.), 2–3; *Ulazak u Bosnu*, u: *Narodne novine*, 175 (1. 8. 1878.), 2–3.
- 18 MIHOVIL MANDIĆ (bilj. 6), 37–38.
- 19 *Neue illustrierte Zeitung*, Beč, 49 (1. 9. 1878.), 773.
- 20 *Illustrierte Zeitung*, Leipzig, 1834 (24. 8. 1878.), 141.
- 21 LJUBICA MLADENOVIĆ (bilj. 1), 25–26.
- 22 *Ulazak u Bosnu*, u: *Narodne novine*, 175 (1. 8. 1878.), 2–3.
- 23 *Zur Tagesgeschichte*, u: *Innsbrucker Nachrichten*, 175 (2. 8. 1878.), 1–3.
- 24 F. Kikerec, u: *Hrvatski Svjetozor*, 2 (kolovoz 1878.), 95.
- 25 WALTER FRIEDLAENDER (bilj. 9), 99.
- 26 MARIJANA SCHNEIDER (bilj. 1), 10.
- 27 Quiquerez je bio izvrstan crtač kako pokazuju, među inim, i njegove karikature. Vidi: FRANO DULIBIĆ, *Povijest karikature u*

- Hrvatskoj do 1940. godine, Zagreb, Leykam international, 2009., 105–110; Jedna od dviju verzija Quiquerezova crteža je reproducirana i opisana u: MARINA BREGOVAC PISK (bilj. 1), 59, 94–95.
- 28
Ulaz u Bosnu, u: *Obzor*, 175 (1. 8. 1878.), 1; Ulazak u Bosnu, u: *Narodne novine*, 174 (31. 7. 1879.), 1–2.
- 29
O okupaciji, u: *Narodne novine*, 173 (30. 7. 1878.), 1.
- 30
Franz Kollarz, Muslimansko izaslanstvo pred generalom Filipovićem, u: *Über Land und Meer. Allgemeine illustrierte Zeitung*, 47 (1878.), 969.
- 31
O temi orijentalizma u hrvatskom slikarstvu i umjetnosti 19. stoljeća na Odsjeku za povijest umjetnosti u zadnjih nekoliko godina obranjena su dva izvrsna diplomatska rada: LEILA YOUNIS, Orijentalizam u slikarstvu na primjeru Vlahe Bukovca, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013.; MONIKA ŽUŽAK, Orijentalizam i feminizam u umjetnosti 19. stoljeća s posebnim osvrtom na Hrvatsku, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016.
- 32
ANTONIJA KASSOWITZ CVIJIĆ, Ferdo Quiquerez, u: *Hrvatsko kolo*, XII (1931.), 115–144 (127–131); MARINA BREGOVAC PISK (bilj. 1), 26.
- 33
Der Save – Uebergang bei Brod, u: *Agramer Zeitung*, 32 (8. 2. 1879.), 2.
- 34
O izgradnji slike 'Drugih' i orijentalizmu više u: PETER BURKE, Očevid. Upotreba slike kao povijesnog dokaza, Zagreb, Antibarbarus, 2003., 131–148.
- 35
MONIKA ŽUŽAK (bilj. 31), 36–37. Prema MARIJA TODOROVA, Imaginarni Balkan (drugo izdanje), Beograd, 2006.
- 36
ANTONIJA KASSOWITZ CVIJIĆ (bilj. 32), 133.
- 37
Hrvatski kopljanik na bosanskom groblju, u: *Vienac*, 46 (16. 11. 1878.), 737 (slika), 742 (tekst). Ista ilustracija je u *Neue illustrierte Zeitung* u Beču (*Neue illustrierte Zeitung*, 5 (27. 10. 1878.), 12) naslovljena samo *Mrtav umoran*.
- 38
Der Save – Uebergang bei Brod, u: *Agramer Zeitung*, 32 (8. 2. 1879.), 2.
- 39
Berlinski kongres nije oduzeo sultanu pravo na Bosnu, što je utvrđeno i konvencijom u Carigradu između Austro-Ugarske i Turske od 21. 4. 1879. kojom je izričito dopušteno da se na džamijama petkom u molitvi ističe osmanska zastava. MIHOVIL MANDIĆ (bilj. 6), 91.
- 40
»Eine Abtheilung unseres vaterländischen Regimentes Erzherzog Leopold ist in Reich und Geld vor dem Zollhäuschen aufgestellt...« Der Save – Uebergang bei Brod, u: *Agramer Zeitung*, 32 (8. 2. 1879.), 2.
- 41
Hrvatski kopljanik na bosanskom groblju, u: *Vienac*, 46 (16. 11. 1878.), 737 (slika), 742 (tekst).
- 42
Prelaz Filipovićevog voja u Bosnu, u: *Vienac*, 39 (28. 9. 1878.), 632.
- 43
MIRJANA GROSS – AGNEZA SZABO (bilj. 5), 462–464.
- 44
Vežano uz Quiquerezov odlazak s Tissotom u Slavoniju nepoznati autor članka u *Vijencu* je istaknuo: »Prije odlazka svoga sgotovio je za trgovinu umjetnina E. Bothea sliku, predstavljajuću prizor, kako Turci dolaze pokloniti se generalu Filipoviću. Slikar g. F. Kikerec«, u: *Vienac*, 38 (21. 9. 1878.), 616. O tvrtki Bothe i njezinoj suradnji s Quiquerezom i u: VESNA RAPO, Kolorirane litografije, ilustrativna nastavna pomagala u zbirkama Hrvatskoga školskog muzeja, Zagreb, 2012., 24.
- 45
Der Save – Uebergang bei Brod, u: *Agramer Zeitung*, 32 (8. 2. 1879.), 2; Der Uebergang bei Brod, u: *Agramer Zeitung*, 51 (3. 3. 1879.), 3; KRUNOSLAV KAMENOV (bilj. 1), 8–9.
- 46
Više o historijskom slikarstvu u Hrvatskoj u: MARINA BREGOVAC PISK, History Painting in Croatia in the 19th Century – an Overview, u: *European History Painting in the 19th Century. Mutual Connections – Common Themes – Differences*, (ur.) Rafał Ochędusko, Wojciech Bałus, Krakow, Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010., 111–124.
- 47
Što je bila redovita praksa slikara historijskih kompozicija u 19. stoljeću. Vidi: WERNER TELESKO, Das 19. Jahrhundert. Eine Epoche und ihre Medien, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 2010., 31. Ovisno o tome bave li se suvremenošću ili prošlošću, većina autora dijeli slikare historijskih kompozicija na kroničare i historičare. – MARIJANA SCHNEIDER (bilj. 1), 7.
- 48
Uz Prijelaz kod Broda suvremenom situacijom na Balkanu bavi se i Botheova oleografija Ranjeni Crnogorac, nastala prema djelu Jaroslava Čermaka. – KRUNOSLAV KAMENOV (bilj. 1), 8–9.
- 49
WERNER TELESKO, *Geschichtsraum Österreich*. Die Habsburger und ihre Geschichte in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 2006., 385–387.
- 50
RAINER EGGER, Philippovich von Philippsberg, Josef Frh. (1819.–1889.), *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Bd. 8 (Lfg. 36), 1979., 44. Prema: http://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_P/Philippovich-Philippsberg_Josef_1819_1889.xml (6. 10. 2017.).
- 51
Kroatien in der Armee, II., u: *Kroatische Post*, 71 (27. 3. 1879.), 1–2.
- 52
Filippović vom Papste dekorirt, u: *Kroatische Post*, 26 (1. 2. 1879.), 5.
- 53
FZM Baron Joseph Filippović, u: *Kroatische Post*, 1 (2. 1. 1879.), 3.
- 54
Biografski podaci o Filipoviću te podaci o dijelu odlikovanja preuzeti su sa: PEJO ČOŠKOVIĆ, Filipović Josip, u: *Hrvatski biografski leksikon*, online izdanje. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6023> (11. 7. 2017.); RAINER EGGER (bilj. 50), 44.
- 55
Der Save – Uebergang bei Brod, u: *Agramer Zeitung*, 32 (8. 2. 1879.), 2.

- 56
Nije se mogla pronaći nijedna vijest u bečkim onodobnim dnevnim listovima o izdavanju ove oleografije.
- 57
KRUNOSLAV KAMENOV (bilj. 1), 70–71.
- 58
JAROSLAV ŠIDAK – MIRJANA GROSS – IGOR KARAMAN – DRAGOVAN ŠEPIĆ (bilj. 3), 94.
- 59
JAROSLAV ŠIDAK – MIRJANA GROSS – IGOR KARAMAN – DRAGOVAN ŠEPIĆ (bilj. 3), 95.
- 60
»Premda su se naši prekodravski susjedi opirali neobičnim biesom toj okupaciji, opet je izvedena, a to pod Magjarom Andrašijem. Neumoljivi zakoni povjeste prinukaše ministra da može biti proti svojem srđcu pristane na ono, čega želio nije.« Prelaz Filipovićevo voja u Bosnu, u: *Vienac*, 39 (28. 9. 1878.), 632.
- 61
Ein Brief Filipović, u: *Agramer Zeitung*, 81 (8. 4. 1879.), 2; List baruna Josipa Philipovića, u: *Narodne novine*, 82 (9. 4. 1879.), 2.
- 62
Služim se sintagmom preuzetom iz PETER BURKE (bilj. 34), 11.
- 63
MARINA BREGOVAC PISK (bilj. 1), 59.
- 64
FRANJO RAČKI, Stolna crkva djakovačka, u: *Obzor*, 1 (3. 1. 1881.), 1–2.
- 65
MILKO CEPELIĆ, Stolna crkva djakovačka, Đakovo, 1915, 75.
- 66
Više o fresci u: DRAGAN DAMJANOVIĆ, Đakovačka katedrala, Matica hrvatska, Zagreb, 2009., 362–365; DRAGAN DAMJANOVIĆ, Umjetničko blago Strossmayerove katedrale u Đakovu, Grad Đakovo, Đakovačko-osječka nadbiskupija, HAZU, Đakovo, 2017., 157–162.
- 67
Antonija Kassowitz Cvijić citira njegovo pismo bratu Ivanu, koji se tada nalazio na studijima u Leipzigu. – ANTONIJA KASSOWITZ CVIJIĆ (bilj. 32), 142.
- 68
Na tome će mjestu biti podignut spomenik prema projektu Hermana Bolléa. Vidi: DRAGAN DAMJANOVIĆ, Arhitekt Herman Bollé, Leykam international, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 2013., 590–591.

Summary

Dragan Damjanović

Austro-Hungarian Occupation of Bosnia and Herzegovina Seen through the Eyes of a Croatian Painter: Ferdinand Quiquerez's *Crossing the Sava River at Brod*

The article focuses on the drawings and oleography of Ferdinand Quiquerez titled *Crossing the Sava River at Brod* (1878/79), a visual metaphor of the Austro-Hungarian occupation (and administration) of Bosnia and Herzegovina. The composition shows the citizens of various religions and confessions in Bosanski Brod, festively awaiting Josip Filipović, commander of the Austro-Hungarian army, in the afternoon hours of July 29, 1878, the day when the occupation began. Even though Quiquerez's composition has been considered as constructed and untruthful, a figment of his imagination rather than a depiction of the actual event, a report of a correspondent of the official gazette *Narodne novine* shows that this is not the case.

Wishing to eternalize the occupation of Bosnia, Quiquerez did not focus on the warfare between the Austro-Hungarian troops and the Muslim population of Bosnia and Herzegovina, like the illustrators working for the European (especially German and Austrian) magazines of the time. He did not choose as his motive the heroism of Austro-Hungarian soldiers or the cruelty of Bosnian-Herzegovinian rebels,

but decided to show how the Austro-Hungarian army, after three years of bloody uprising against the Ottoman Empire, brought peace and concord between the three religious groups living there, and eventually the European, Western *civilization*. Even though treating the Bosnian people as the *Others* with regard to the Austro-Hungarian army, and even though stereotyping and exoticizing them, he also showed sympathy for them and emphasized the need of unity.

The oleography made after Quiquerez's work was published by Bothe in Zagreb. Its publication should be seen in the context of military propaganda, which was omnipresent at the time: it celebrated the victories of the Austro-Hungarian army as a rare institution that remained common to the entire monarchy after the Austro-Hungarian Compromise. It also celebrated General Josip Filipović, who came to be considered as a sort of Austro-Hungarian national hero for his successful occupation.

Keywords: Ferdinand (Ferdo) Quiquerez, historical painting, Orientalism, Austro-Hungarian Monarchy, Bosnia and Herzegovina